

Ратомир Дамјановић

РАСПЕЋЕ СРБИЈЕ

Страни аутори о Србима и Србији у Великом рату

– Савременици, учесници, сведоци –

Библиоџека
БЕСМРТНА ПРЕТХОДНИЦА

Уредник
Зоран Колунџија

Приређено љрема
РАСПЕЋЕ СРБИЈЕ : Страни аутори о Србима и Србији
у Великом рату : Савременици, учесници, сведоци

Приредио Ратомир Дамјановић
Београд, Итака 2014.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2025.

Ниједан део ове књиге не може бити репродукован, снимљен или емитован
на било који начин: електронски, механички, фотокопирањем или другим
видом, без писане дозволе издавача.

РАСПЕЋЕ СРБИЈЕ

СТРАНИ АУТОРИ О СРБИМА И СРБИЈИ
У ВЕЛИКОМ РАТУ
– САВРЕМЕНИЦИ, УЧЕСНИЦИ, СВЕДОЦИ –

Приредио
РАТОМИР ДАМЈАНОВИЋ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Изнад свега, праведно би било дозволити овом народу да развије свој сопствени идентитет, да не буде наковањ о који ће чекићати други народи, нити земља за коју ће се борити. Једна од последица овога рата биће рушење планине клевети пале на леђа овог народа који није хтео да буде туђи слуга.

Миџел де Унамуно

Бол! Испаштање! Нисте упознали храброст док не видите ове људе како испаштају. Стварно не знам одакле долази ова раса ратника, али могу рећи да су они прави Божји људи.

Елси Инїлис

Ако је уопште могуће да једна нација купује своје јединство и своју слободу крвљу и сузама, Срби су ту цену платили. Они се петсто година нису помирили са ропством, већ су се опирали, непрестано према светлости.

Р. Г. Д. Лафан

Много је писано о физичким патњама војника у ово време; они могу издржати глад и муке, али ова чежња за отаџбином и очајање, осећање да су без пријатеља, војска у изгнанству, не знајући шта је са њиховим драгим у Србији – то је, у ствари, сломило њихова срца и одузело им поуздање више него друге патње.

Флора Сендс

Осврнула сам се и видела само таму и тугу, колоне и пометњу. Мучно ћутање у том повлачењу парало је срце. Није уопште било људских гласова. Сат за сатом, дан за даном трајала је тишина безнађа и узнемирености.

Мејбл Синклер Сџобарџи

С времена на време суседне силе, заинтересоване су да завладају Србијом, да је преваре и напусте. Сви историчари се слажу да ни садашњи савезници Србије нису изузеће од овог правила. Колико пута је виђена Србија да се диже, и колико пута смо је видели да пада са тих висина. Немогуће је бити равнодушан пред толиком патњом и толиком храброшћу.

Алфонсо Рејес

Тромо се време вуче
И ничег новог нема,
Данас све ко јуче,
Сутра се исто спрема.

*Стихови које је Гаврило Принцип
урецао ексером на својој родијашкој њорцији.*

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

У књизи *Распеће Србије*, осим ове библијске метафоре, уочљива је и једна друга, хомерска. О српском војнику говори се као о митском јунаку који у изгнанству чезне за својом Итаком – Србијом, и на обали мора машта о кући и породици.

Хомерска мрежа невоља прати и античког јунака и савременог Одисеја. Онај први нађе се пред мноштвом пре- прека и искушења међу којима је и лош глас који га прати, о чему говори моћни Еол у десетом певању *Одисеје*. И Одисеј Великог рата представљен је у најцрњем светлу. Оклеветани Одисеј је најбоља мета. Олимписки, политички и медијски богови, сила и власт новог светског поретка, укрштају се у хадској хоризонтали данашњег света. „Црна исхрањује земља по широком расуту свету, / (оне) који измишљају лажи, те нико их не би распознао”, вели Хомеров јунак. О том лошем гласу писаће 1918. године, по свршетку Првог светског рата, Хомер савременог доба, Мигел де Унамуно, напомињући да „планина од клевета и лажи” прати народ који „није хтео да буде туђи слуга”.

У вековној одисеји, у вековном изгнанству, лутању, опсадама и изгонима, *Одисеје* са ових простора, стално између Сцила и Харибди у разним облицима, верским, политичким, ратним, омрзнут од богова а мио певачу, може да опстане само као Хомеров „Нико”. Упркос томе, његов је идеал да буде „Неко”. И тај несклад по ко зна који пут скупо плаћа. На готово ирационалну чежњу

да нађе мир у свом дому, као по уклетој судбинској вези, пада, расте и множи се непојмљив ирационални киклопски гнев који га баца у проклетство или на најсуровије начине спречава да снове оствари.

Стари писци разлог томе налазе у „греховима нашим”.

Али, још један мотив хомерског карактера има нарочит смисао, који истичу писци заступљени у овој књизи. У питању је сукоб *великој* и *малој*. Прождрљиви аустроугарски Киклоп устремио се на малог српског Одисеја као Полифем на Лаертовог сина у Хомеровом спеву. Силник никада не схвата упорност и разлоге малог да опстане. Колико год жали што је остао без јединог ока, Полифем толико жали што га је ослепио „ситан и слаб човечуљак, ништавац прави”.

Киклопова пећина, парадигма некакве планетарне шпиље, поништава „обичне” људске вредности, складну породицу, пријатељство, дарове земље, домаћински живот, гостопримство. Она подразумева осионост, силу, отуђеност и опседнутост собом. Киклоп прожди-ре Оди-сејеве другове и очекује да заробљеници прихвате његову логику да је то што чини у реду, да је у питању само природан след догађаја. Требало би да буду срећни и захвални што нису *сада* у чељустима, него ће доћи на ред касније. Одисеја – „Ника” – дароваће тако што ће га, свакако, појести, али – последњег. Свако супротстављање тој „филозофији” поретка ствари води ка томе да буду раније поједени. Цинизам раван великодушности „Милосрдног анђела”, како је назван НАТО напад на Србију 1999. године.

Киклопово обећање у *Одисеји*: „Ника ћу последњег појест” има своју савремену верзију, у виду тајних споразума, геостратешких визија или *стирањеија уништења*. Аустроугарска команда у Првом светском рату: „Србија

мора умрети”, немачка команда у Другом светском рату: „Сто мртвих Срба за једног мрвог Немца” замењена је, у НАТО-рату против Срба, командом: „Сто смртоносних вести на сваког Србина.” Технологија уништења подразумева и хаубицу, и разорни томахаѿк и убитачну реч.

„У великим светским пометњама Срби се не сналазе”, записао је врсни познавалац нашег усуда и историјских „неминовности”, професор Радован Самарѿић, у књизи *Сеобе у срѿској истѿорији*. Најчешће им се догађа да не схватају политичке токове и не равнају се према њима, држећи се *завеѿа књѿиа сѿаросѿавних*. Никако да схвате неминовност примања новог поретка и прихвате истину са којом се пре неколико хиљада година суочава митски јунак у Есхиловом *Окованом Прометѿеју*: „Упознај себе, прими нови поредак,/ и нов господар влада сада бозима.”

Исте теме и иста питања, вековима, може се рећи. Виктор Иго се 1876. у ватреном прогласу *За Србију* залагао да се „људско питање” стави изнад „политичког питања”. Један други Француз, академик Жан Дитур, пише да су „Срби, народ који је упознао највише трагедије у својој ближој и даљој историји, и чије јунаштво, осећај части, једва да изгледају овоземаљски. Приметио сам”, вели он, „да има људи којима се приписује у злочин што неће да умру. То је случај са Србима... они су још увек ту, опстајући у свом бићу, настављајући да одржавају у животу ту неопипљиву и бескрајно драгоцену ствар каква је национална душа.” Славни Мигел де Унамуно свој текст *За срѿски народ* завршава мишљењем да је „праведно дозволити овом народу да развије свој сопствени идентитет, да не буде наковањ о који ће чекићати други народи, нити земља за коју ће се борити.”

Ипак, само сасвим неупућени и наивни се још питају откуд то да су нас наши савезници, из Првог светског

рата и из Другог светског рата, бомбардовали 1999. године, и како је могуће да су наши савезници и наши поробљивачи постали савезници против нас.

Читалац ће много научити из ове књиге. О нама и о себи. О Европи ондашњег и данашњег времена. О људској природи и људском забораву. Пашће му, можда, на памет Ракићева песма *На Гази месџану* у којој се поставља питање да ли смо ми – данашњи – „недостојни историје наше”. Или вапај песника *Плаве јрџнице* Милутина Бојића, у песми *Сејачи*: „И васељена њива наша поста/ За семе части – које сунцу сиже,/ Господе, казне зар не беше доста?” Сетиће се Тукидида који је давно записао: „Људска природа која је сад потпуно надвладала законе и која је била навикла да противно законима чини зло, са радошћу је открила да не влада својим страстима”. Сетиће се, рецимо, Мефистовог монолога у Гетевом *Фаусту*, о карактеру људског бића: „Истог кова вазда земљин је мали бог,/ И настран, као и првог дана свог./ Мало би боље живовао/ Да му небеског сјаја одблесак ниси дао. / Он то зове умом, а ума сав му смер/ Да буде зверскији но сама звер.”

Али, Тукидидов реални поглед на људску природу и Мефистову тамну поетску визију доводи у питање подвиг лекарских мисија из целог света, болничарки и докторки, пре свега Болнице шкотских жена које су се нашле у Србији, са српском војском и српским народом у голготи повлачења и изгнанства. Хуманост без граница, најчешће по цену сопственог живота, људскост и пожртвованост без преседана у историји цивилизације, коју је инспирисао српски народ својим страдањем и својом жртвом.

Пред читаоцем је, дакле, јединствено сведочанство о Првом светском рату, поглед странаца на ток ратних догађаја и страдање српског народа. У структури књиге

обликоване су, хронолошким и тематским принципом, одређене целине: почетак рата, сведочанства о аустријским, мађарским, немачким и бугарским злочинима у Србији, победе српске војске и њихов одјек у Европи, епидемија тифуса, питање ратних заробљеника, рад Болнице шкотских жена, егзодус војске и народа, чежња за домовином, Видо – острво смрти, васкрс српске војске и повратак у отаџбину.

На почетку књиге у првом плану је портрет оних који владају и одлучују у неком времену, после чијих одлука крене пошаст попут Великог рата. Паралелна линија обухвата текстове које су писали Анри Барби, сведок догађаја, овде у Србији, и Лео Пфефер, главни истражитељ Сарајевског атентата. Тежиште се касније са историјског и политичког аспекта помера на доживљај, на ПОГЛЕД ИЗНУТРА, на сведоке, обичне људе, лекаре и новинаре, ратне дописнике и ратне заробљенике, на страдање, злочине освајача, епидемију тифуса, трагичну епопеју повлачења, живот у егзилу, далеко од куће, чежњу за својом Итаком.

Кроз целу књигу провлачи се *женски поглед* на људе и догађаје, а у једном блоку говори се о женама ратницама, Флори Сендс и Милунки Савић. О Српкињи Милунки драгоцено сведочанство оставља управо Енглескиња Флора, јер су те најодликованије жене у историји, рањене, делиле шатор у болници.

Посебно поглавље посвећено је духу српског војника, а у њему су записи о епској и мученичкој Србији, о српском хероизму и односу према заробљеницима, о српској историји и поезији, земљи и људима, српским обичајима и карактеру српског човека, о чежњи за отаџбином и данима изгнанства, о песми *Тамо далеко...*

Књига се у целини ослања на сведоке и учеснике, осим у случају неколико аутора, који су, такође, инспирисани

аутентичним догађајима и аутентичном грађом. Отвара је чудесна поема *Ода народу српском*, коју је Габријеле Д'Анунцио испевао у јесен 1915. године и објавио у миланском листу „Коријере дела сера”, а затим је послао краљу Петру и то исписану својеручно. Заступљени су и други поетски текстови. Неки записи преузети су из специјалних издања часописа Косово деј (*Kosovo day*) штампаних у Енглеској и Америци, тих ратних година (1916. и 1918).

У поглављу *Давид је оборио Голијата* говоре историјске личности, као и дописници енглеских, руских, мађарских, аустријских француских, америчких, немачких новина...

На крају књиге је хронологија ратних догађаја да би се читалац лакше оријентисао у овој *епопеји српског народа*.

Белешке о ауторима су често приче за себе и својеврсно сведочанство о том времену.

На крају, књига *Распеће Србије* осветљава из посебног угла овај период у српској историји захваљујући другим књигама, попут зборника *СЕРБИЈА – српски народ, српска земља, српска духовност у делима сираних аутора*, из које је преузет један број текстова. Стога је ово прилика да се искаже захвалност свим истраживачима, издавачима, преводиоцима и приређивачима бројних књига страних аутора, који ту нашу славну и тешку прошлост непрекидно васкрсавају и чувају од заборава.

Ово издање доноси један број нових и до сада мало познатих текстова и превода, са шпанског, румунског, енглеског и француског језика. Посебну захвалност дугујем дугогодишњем пријатељу и врсном зналцу књижевности, мр Нову Томићу, за његове идеје, истраживачку упорност и сјајне преводе са француског који су се нашли у овој књизи.

Р. Д.

Р. Г. Д. Лафан
СРБИ. ЧУВАРИ КАПИЈЕ

Непријатељи су платили свој данак главним одликама Срба: „Два су чиниоца, по мом мишљењу, била од одлучујућег значаја у победама српске војске”, пише дописник „Франкфуртер Цајтунга”, „универзално патриотско усхићење и физичка снага српских војника. Сведоци патриотског усхићења су сви они примери саможртвовања, они који су дали своје породице и сву своју имовину и ставили се на располагање својој домовини.”

Не треба доказивати патриотизам и оданост војске која је прошла кроз оно кроз шта је српска војска прошла. Али, допустите ми да дам наредну илустрацију духа који надахњује сеоске жене. Мора да је спартанска мајка и кћер херојског соја, она која је овако писала своме сину сељаку, затворенику у Аустрији. „Претпостављам, ако си затворен то је зато што си био рањен и ниси могао да се браниш. Али, ако су те ухватили а ниси рањен, не враћај се кући, сине мој. Оскрнавио би село које је на олтар домовине положило осамдесет три хероја, без сто двадесет оних који су позвани у војску. Твој брат Милан пао је на Руднику. Био би срећан када би могао да види свог старог краља како пуца из пушке на фронту.”

Срби безгранично верују у своју способност да се такмиче са достигнућима најмоћнијих нација света. Можда је истина да су пре недавне катастрофе и ужасних губитака, неки међу њима потценили кораке које још морају да предузму како би постали „велика, модерна нација”.

Али, уколико су шире искуство и умањење њиховог броја учинили да на будућност гледају трезвеније, они ни у ком случају нису умањили своје националне аспирације. Знајући да ће, као и у прошлости морати да се за неко време после успостављања мира ослоне на подршку својих савезника, они, ипак, гледају напред, у дан када ће политички и финансијски бити независни.

/.../ И последње питање. Да ли ће се Срби икада опоравити од пустошења које их је задесило? Хиљаде и хиљаде људи малог народа, и мушкараца и жена, нестало је. Међу онима који су храбри, али жалостиви остали на слободи, и међу онима који су по затворима, дух многих могао би бити сломљен пре него што куцне час слободе. Биће, без сумње, тешко подићи национални живот. Да ли ће уморни ратни хероји који су преживели све ћуди судбине, који су живели аскетски током дугих година несигурности, победа и несреће, да ли ће они бити у стању да поврате готово заборављену вештину мира? Они који познају српског сељака, кичму нације, не сумњају у његову способност да поврати „године које су појели скакавци”. А и дух образоване класе који је предводио српско освешћење током деценије пре рата, није умро. „Онај који је отргнуо свој живот од смрти обавезан је да га проведе у раду”, пише М. Продановић.

За дути низ година, Србија не сме имати бескорисних мушкараца, нити протраћених дана. Такав ће, верујем, бити српски дух.

Ако је уопште могуће да једна нација купује своје јединство и своју слободу крвљу и сузама, Срби су ту цену платили. Они се петсто година нису помирили са ропством, већ су се опирали, непрестано према светлости. Сажалевати их, била би то увреда. Веровали су у нас до краја и прихватили да је боље да изгубе све него да се

предају. Боље је да се запитамо како се десило да буду препуштени судбини и да разјаснимо хоће ли због одсуства саосећања и помоћи Велике Британије пропасти њихова тежња за националном слободом.

Р. Г. Д. ЛАФАН: *СРБИ. Чувари кайије*,
Oxford, The Clarendon Press, 1918.

Превела са енглеског Сања Ћосић

Габријеле Д'Анунцио
ОДА НАРОДУ СРПСКОМ
(XV новембар ХСХХV)

I

Какав ѿо крик неїресѿани
недра ѿланинска ѿара?
Какав ѿо вайај заумни
ѿѿїреса їусѿе шуме,
дах леденим рекама
їуши, немир у изворима сѿвара?
О Срдијо Сѿефанова,
о краљевсѿво Лазарово свеїо,
крви деветѿ Јуїових синова,
земљо Миличина ѿлача,
їи знаш: оїеї су разайели
Цар Душанової Хрисѿа,
на свако дрво оїолело
ївојих шума, на сваки кам їоли
ївојих ѿланина мрачних,
сѿѿѿала и колена су му здродили
ударцима ноїу, їроболи
са додежом їруди,
не киселицом од вода сирѿеїних,
већ са їусѿом жучи и зїрушаном крви
усѿа му свеїа найѿјили нељуди.

II

Хабсбуршки целай, сѿари
убица немоћних и слабих,

кољач нејаке дечице
и жена, сѣаркеља блудна
којој кроз ноздрве црви на ѿмиле врве
и већ се смрдљива, са ѿрејавице
и браде, крмељива и балава душа слива,
беѿунац шѿио се ѿеѿура и мучи,
коѿа ѿвој мач ѿроди
на Церу, у Ваљеву, у Гучи,
који се наѿуѿао воде са Дрине
муѿине, ѿражеѿи ѿрелаз сѿасоносни,
и баѿирѿао жесѿоко у Сави
док се Хајдук Вељко ѿоносни,
дрско смејао на веѿру
ошѿром као некада неѿоѿинском везиру,
а ѿвоја звона
звонила Хрисѿу и ѿвоји ѿоѿови
ѿрмели са Бановој брда
над Беоѿрадом делим од искона.

III

О Срдијо, целай бедни
срамоѿу да би сѿрао осветѿом
и ѿредах нашао у крви,
ѿре неѿо шѿио исѿусѿи душу,
да би се ѿричесѿио крвљу свеѿом
ѿре неѿо шѿио му се језик веже,
и да се налиже крви слане
ѿре вечноѿа ѿосѿа,
без кајања да оконча
свој дуѿи век земноѿа ѿосѿа,
цар кукавних лажи
и краљ ѿоузданих синѿира,
и сада, док ѿоследње сѿеже
омче, са ѿоследњим
дављењем, у ѿомоћ, из хира,
ѿризива ѿроѿив ѿеде луѿеже

ірамзиве, іедесеті на једноіа,
да іи на враті намакну іује
омчу: „О Маркова Србијо, і
де су сада іивоји іернаіи
буздовани? Зар іе нико не чује?

IV

Хајде, народе Марков, храбар буди!
Имај срце јако, срце челично
іред судбином! Ти си, ох људи:
расіолућен, іодељен цинично
на два дела, на два іруйла
крвава, као на кули
иііо іоііоћен ди Хајдук Вељко.
Сећаш ли се њеіа?
Расіолућен іосред сііомака
іаде. Широке іруди
ірекинуіе у іојасу
іадоіе, одлелујаше у локву
димну. Лежаху херкуловске
буііине ііоі див-јунака
раскречене; лежаху доле
іосвећене. А из кркљања
іркљана іоклич се расу:
„Држи се храбро!” Жуч из іоцеіане
јеііре шикну: „Ти се држи
Србине!” Из уііроде іііо іржи
іакав роіац се іроломи: „Храбро се држи!”

V

Тај роіац чула вила.
Све іивоје іорске виле.
Све іивоје са урвина виле
чуле команду іііо іуче,
а іи је чу и јуче.

Чује је земља тврда,
неће три године зазеленети.
Чује је над облаком небо,
неће три године роса чиста
иаси. Шта мари, о райници?
Глава Свеца Срдије,
лобања Лазарова блиста
не само у Сицији
већ у свакој реци. Ево рже
велики коњ Шарац
Марков, и буди се, јунак
пресути своју црну косу.
Цар Душан стиже из Призрена,
израња из Марице мушине
Вукашин, диже се са Косова
јатио од девети јастредова.

VI

И кличе дијела вила
с врха Рудник иланине,
над Јасеницом што шече мила;
кличе и призива од Тојоле Ђорђа
што одмара ослоњен на рало.
„Где си сада Пејровићу Ђорђе?
Које рујно вино пијеш?
О чему сањаш? Зар ме не чујеш?
Где си мрки сељаче?
Где су војводе твоје?
Где војвода Милоше?
Јанко и њој Лука?
А Алекса? А Ђурчија? А Миленко
од Мораве? За софром
ли седе? Вола ли заклаше
иа наздрављају и њесме њоје?
Пију ли у славу Христиа
да им њомојне? Пију ли редом?”

А на ѿоїачи налик на медењаке
иїак иїше: Христїос ѿобеђује.
Али, иїу нема месїа за јунаке.

VII

Кључа крв виїезова
коњу до сїремена,
до сїремена и до мамуза.
А крв до колена
їази иїшак, и до ѿјаса,
и дави се кад иїадне ѿиїрдушке.
Жене сред крвавої длаиїа
иїреврћу мрїїве, не моїу
сина да иїрейознају или сесїра драиїа.
Сви су крвави, сви једна рана,
као на Косову ѿољу
деветиї синова Јуї-Боїдана.
Више надуиїих иїела Дунав носи
неїо ли ииичуїаної корења
иїио не зна куда да избаци;
надујали Вардар се ваља,
Сава је вена исушена
иїио иїїоће кроз иїеснаце;
иїа белина иїио беласа у вече
иїена је Тимока; а Дрина
брза је кланица иїио иїече.

VIII

Хајде Пеиїровићу Ђорђе, ѿоведару
од Тоїоле, хајде иїробуди се
и ѿозови, свињару!
Поведи са собом своје јунаке:
мудрої Јанка и бесноїа Васу.
Поведи са собом хајдуке
иїио иїїрају над врховима